

40. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України – К.: Критика, 2005. 584 с.

Сергій ГАЛЬЧАК

СТЕЖИНАМИ «КРАЇНИ КОЗАКІВ»

Щоденникові записи та нотатки древніх мандрівників, шлях яких пролягав теренами України, завжди привертали увагу вітчизняних науковців, дослідників, широкого загалу читачів. Не є винятком у цьому плані й дорожні записи особистого секретаря патріарха Антиохійського і всього Сходу Макарія III Булоса ібн аз-Заїма аль-Халебі (Павла Халебського або ж Алеппського), який у період Національно-визвольної війни українського народу (Української національної революції) середини XVII століття побував на теренах Вінниччини. Подорожуючи у червні 1654 року разом із Макарієм III, він усе побачене ретельно занотовував у зошитах, які згодом склали книжку «Ріхлят ель-батріарк Макарійус» («Подорож патріарха Макарія»).

Спершу його нотатки стали відомими у Західній Європі, зокрема, у Франції та Англії. Пізніше, майже через 250 років, – у Росії, де їх видано друком під назвою «Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном Павлом Алеппским» [1]. У 1995 р. вони побачили світ українською мовою – у книзі «Країна козаків», впорядкованій вінницьким письменником і краєзнавцем **Миколою Рябим** [2], який, на жаль, через підступну недугу на початку 2021 року відійшов у Вічність.

Повз увагу арабського мандрівника не минули громадські споруди в містечках, забудова населених пунктів, госпо-

дарські навики і традиції місцевого населення, його релігійність та гостинність:

«...Ми виїхали з Дмитрашкова [тепер: с. Дмитрашківка, донедавна (до адміністративно-територіальної реформи 2020 р.) – Піщанського району] через його славнозвісну дерев'яну фортецю та мости. Проїхавши півтора милі, прибули до іншого містечка, на ім'я Гарячківка [тепер: село, донедавна – Крижопільського району].

Проїхавши ще дві милі, ми дісталися до іншого містечка на ім'я М'ястківка [тепер: с. Городківка, донедавна – Крижопільського району], котре має дерев'яну стіну й фортецю. Нині копають довкола цих міст рови з обави на те, що учинили ляхи в ніч перед Великоднем. Назустріч нам вийшли також усі мешканці цього міста, панотці в ризах та з корогами й свічками, під спів дітей, і полковник Михайло, котрий стояв за межами міста з 12 тисячами війська для нагляду за кордоном країни ляхів, Молдови та країни татар. Нас завели до церкви на ім'я Матері Божої. У місті є ще й інша церква в ім'я Святого Миколая. У М'ястківці ми заночували. Рано всі вийшли нас проводити й спорядили з нами кілька козаків.

Проїхавши дві милі, ми прибули до іншого містечка, оточеного укріпленнями та з дерев'яною фортецею усередині, ім'я йому – Жабокрич.

Цього дня шлях нам і далі пролягав лісом.

Ляхи, пануючи в сьому краю, мали з нього велику вигоду, використовували ліс для будівництва фортець, міст і осель.

Козаки, визволивши свою країну, розподілили землі та вгіддя поміж собою, і тепер цей ліс рубають, випалюють коріння й засівають нову ділянку хлібом.

Усяке місто-містечко в козацькій країні повні люду, особливо маленьких дітей.

У кожному місті безліч дітей, і всі вміють читати, навіть сироти.

Удовиць і сиріт у країні козаків дуже багато, їхніх чоловіків убито в попередніх війнах. Але вони мають гарний звичай: одружують своїх дітей юними, і через те козаки численніші зірок небесних та піску морського.

Поблизу кожного міста чи поселення неодмінно бачиш великий зариблений ставок, утворюваний дощовими водами чи річками. Дерев'яну греблю дбайливо вимощено в'язками хмизу, ущільнених гноєм та соломою; по-під греблею течуть протоки, які крутять млини; отож люди одночасно мають і воду, і рибу, і рушійну силу для млинів. Пристрої, що вони застосовують для обертання млинових каменів, дивовижні, бо ми бачили млин, який починав рухатися пригоршню води.

Знайте, що, починаючи з Валахії та Молдови, у країні козаків та в землі московській усі шляхи пролягають через середину міст і сіл, причому подорожній вступає в одні ворота і виїздить через другі, а потайних доріг попри міста взагалі нема. Так їм безпечніше їздити.

Ми виїхали з Жабокрича; панотці в ризах, з корогами провели нас за місто, як це у них заведено. Дорогою проїздили через велику річку. На ній пороблено шлюзи для збирання риби та води для млинів, і ми тому вельми чудувалися.

Проїхавши дві милі, ми дісталися до міста, значно більшого й кращого тих, які вже поминули, ім'я йому Ободівка [нині: село, донедавна – Тростянецького району]. Воно має чимале високе укріплення. Ми в'їхали таким же чином, як уже розповідалося, – мости над ставком у середмісті. Назустріч нам вийшли, за звичаєм, пан-отці у ризах, з хрестами і корогами, а також урядовці міста і все його населення, навіть діти та жінки. У місті стоять дві дерев'яні церкви: в ім'я Успення Богородиці й Святого Михайла, величні та високі, з банями та дзвіницями, що привертають увагу звіддалека. Нам траплялося відвідувати пишні церкви зимові й літні, з численними скляними вікнами, які тішать око; їх збудовано

нещодавно, вже за гетьмана Зіновія Хмеля (хай продовжить Господь життя його!). На честь найшанованіших святих у козаків даються й імена, як чоловікам, так і жінкам. Священики ж їхні мають особливий знак: вони носять ковпаки з чорного сукна з чорною опушкою, які не відрізняються від оксамиту з соболиним хутром. Протопіп носить суконний капелюх з хрестом; багаті – чорний оксамитовий. Перед архиєреями вони стоять простоволосі, так само і в церкві.

Ми вирушили з Ободівки в середу вранці 14 червня і їхали поміж садами, яким нема кінця-краю, і річками праворуч і ліворуч. Розмаїті посіви заввишки в людський зріст розливалися на всі боки, наче величезне море.

Проїхавши одну милю, ми прибули в доволі велике місто з простою дерев'яною фортецею, з мурами навколо, з ровами та гарматами; ім'я його – Баланівка [тепер: село, донедавна – Бершадського району]. Довкруг кожної міста, тобто за околицею, споруджено дерев'яну стіну, а всередині – ще одну. Понад фортечною брамою стоїть високий дерев'яний брус з зображенням розп'ятого Хреста (нехай славиться ім'я Його!) та знаряддям розп'яття, тобто молотка, кліщів, цвяхів, драбини. Розп'яття встановлено ще ляхами. І тут також вийшли нам назустріч.

За годину ми виїхали звідси й, проїхавши ще милю, дісталися трьох інших містечок, які лежать поряд на березі ріки, з трьома дерев'яними укріпленнями і трьома ровами: ім'я їхнє Сумівка [нині: село, донедавна – Бершадського району]. Нас повели до церкви Святої Параскеви.

Варто знати, що на дверях кожної з козацьких церков висить залізний ланцюг, на зразок того ланцюга, що його накладають на шию полоненим. Ми запитали, навіщо він, нам розповіли, що кожному, хто не приходить до церкви на світанку після того, як покличе богомільців дзвін на надранню, чіпляють на шию ланцюг на весь день, і він лишається розп'

ятим на дверній стулці, не маючи змоги поворухнутися. Це його епитимія.

За годину ми виїхали й переправились на суднах поблизу цього міста через згадану широку ріку, яку називають Бог. Потім ми проїхали ще дві милі й надвечір дісталися двох містечок з укріпленнями, ровами й високими фортецями всередині. Вони називаються Соболівка [нині: село, донедавна – Теплицького району]. В одній з фортець стоїть церква в ім'я Господа Ісуса Христа, в другій – дві величні церкви в ім'я Святого Миколая та Святого Михайла. Поблизу розлилися два великих озера. Заради нас улаштували великий хресний хід з корогвами.

Наступного дня, в четвер, ми встали рано. Проїхавши менше двох миль, ми прибули в інше містечко. Воно лежить на узгір'ї, має укріплення й ставки, а називається Мочулка [нині: в донедавна – Теплицькому районі, є села Велика та Мала Мочулка]. У ньому дві високі церкви в ім'я Успення Божої Матері та Святого Миколая. Проїхали ще миллю й дісталися трьох інших великих містечок, котрі мають укріплення, кожне окремо, їхня назва – Степанівка [нині: село, донедавна – Теплицького району]; в кожному з них – гарна церква: одна – в ім'я Богородиці, дві інші – Святого Михайла і Святого Миколая. Але вони постраждали від вогню, бо ці містечка з тих, на які напали ляхи на Великдень, перебили мешканців, а будівлі спалили. Слідом за цим ми прибули до іншого містечка, неподалік от тих з добрим укріпленням на ім'я Важна [нині: село, донедавна – Теплицького району]. Поблизу згаданих містечок бачиш ставки, на витоках стоять млини. Тут чудова церква в ім'я Святого Миколая. Через миллю ми приїхали до іншого містечка з укріпленням і церквою в ім'я Святого Миколая. Воно зветься Янів [нині: с. Іванів, донедавна – Теплицького району]. Тут ми ночували.

Отак по всій країні козаків – усі ці містечка лежать на невеликій одне від одного віддалі. О, яка це благословенна країна!...» [3].

Джерела та література:

1. Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст.: Монографія / Вид. 2-е, доп. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2013. – С. 25.

2. Булос ібн аз-Заїма аль Халебі (Павло Халебський). Країна козаків / Упорядник М. Рябий. – К.: МСП «Козаки», 1995. – 84 с.

3. Булос ібн аз-Заїма аль Халебі (Павло Халебський). Країна козаків / Упорядник М. Рябий. – К.: МСП «Козаки», 1995. – С. 39 – 47.

Анатолій ЛИСИЙ

КОСТОМАРОВ М. І. ПРО ОБОРОНУ ВІННИЦІ В ЛЮТОМУ – БЕРЕЗНІ 1651 РОКУ

У січні 1651 року перемир'я, встановлене Зборівською угодою, віроломно порушив королівський уряд. Польсько-шляхетська армія почала свій віроломний похід на Брацлавщину. Самовіддано бився з навалою ворогів невеликий гарнізон у Красному під орудою Данила Нечая. Захопивши фортецю, польські загарбники зруйнували її і знищили усіх козаків, жінок, стариків і дітей. Так само польсько-шляхетське військо винищило населення в Шаргороді, Мурафі, Чернівцях, Ямполі, Сутисках і багатьох інших містечках і селах [1, с. 20].

Про подальші події, похід шляхти до Вінниці, розповідає видатний український історик, етнограф та письменник Ми-